

ABDUQODIR SHAKURIYNING JADIDCHILIK HARAKATIDAGI O'RNI

Ra'no Salomova

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Pedagogika fakulteti

*Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasi mudiri, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa
doktori, dotsent,*

Muxtorqulova Rushona Zohidjon qizi

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim
yo'nalishi 4-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada Turkistonda XX asr boshlarida jadidchilik harakati doirasida amalga oshirilgan ta'lim islohotlariga bag'ishlangan. Abduqodir Shakuriyning "Shakuriy maktabi" misolida qiz va o'g'il bolalar uchun aralash ta'limning joriy etilishi, shuningdek, iqtidorli yoshlarning xorijiy mamlakatlarga o'qishga yuborilishi kabi muhim voqealar tahlil qilinadi. Bundan tashqari, jadidlarning milliy matbuotni rivojlantirishdagi roli, "Xurshid", "Samarqand" va "Oyna" kabi nashrlarning ahamiyati va ular orqali targ'ib qilingan g'oyalar (milliy o'zlikni anglash, iqtisodiy taraqqiyot, Yevropa madaniyatini o'zlashtirish) ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *Abduqodir Shakuriy, jadidchilik, "usuli jadid", ta'lim islohotlari, milliy matbuot, "Xurshid", "Samarqand", "Oyna", Mannon Uyg'ur, Xamza, Qayum Ramazon, Oybek, milliy o'zlikni anglash, iqtisodiy taraqqiyot, Yevropa madaniyati, aralash ta'lim, xorijiy ta'lim.*

Ma'naviyat, odob-axloq, madaniyatning kelib chiqishi har bir xalqning o'tmishdagi boy merosi qa'ridadir. Ular avloddan-avlodga o'tib boradi va har bir avlod ularning xilma-xilligi va ilg'orligiga hissa qo'shadi. O'zbekiston xalqi mustaqillikka erishgach, davlat va jamiyat taraqqiyotining o'ziga xos yo'lini tanladi, ma'naviy qadriyatlarni tiklashga e'tibor qaratdi. Sharqda axloqiy va ma'naviy qadriyatlar shunchaki so'z emas - ular hayot tarzi, xatti-harakatlar me'yori, hatto borliqning ma'nosi, borliqning ma'nosi deyish mumkin. Tarixiy jihatdan ma'naviy-axloqiy asoslarni rivojlantirish, an'analar, urf-odatlar, madaniyatni tiklash, dunyoviy bilimlarni targ'ib etishga ijtimoiy-siyosiy oqim – jadidchilik vakillari salmoqli hissa qo'shdilar. Yigirmanchi asrning yetmishinchi yillarining oxirigacha jadidchilik harakati va uning Sadridin Ayniydan boshqa yetakchilari so'qut saqladilar.

O'zbekiston Respublikasi suverenitetini e'lon qilgandan keyin esa jadid kitoblari nashr etila boshlandi. Jadidchilik harakati (arabcha "jaded" — yangi) hozirgi Tatariston

Respublikasi hududida vujudga kelib, [oxir-oqibat Buxoro](#), Xiva va Turkistonga tarqaldi. XIX - erta. XX asr. Turkiston jadidlariga Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abduqodir Shakuriy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy va boshqa o‘nlab ma‘rifatparvarlar boshchilik qilganlar. O‘rta Osiyoning ijtimoiy-madaniy rivojlanishini yangi yo‘nalishda ko‘zda tutgan jadidlar yetakchilari maorif, tarixshunoslik, adabiyot, matbaa, din, san‘at sohalarida qator islohotlar o‘tkazishni taklif qildilar. Ular odob-axloq, e‘tiqod, adolat, sog‘liqni saqlash, ayollar taraqqiyoti, hayotning barcha jabhalarini qayta ko‘rib chiqish va takomillashtirish g‘oyalarini ilgari surdilar.

Bu harakat ijtimoiy mansubligi va muayyan muammolarga qarashlari jihatidan bir-biridan farq qiladigan jamiyatning turli qatlamlari vakillarini birlashtirdi. Xalq ta‘limi [turli milliy harakatlar](#), jumladan, jadidchilik harakati uchun jamiyat hayotining eng maqbul sohasi edi. Ismoil Gasprinskiy (1851-1914) Sharq va G‘arbni qiyoslab, musulmon, turkiy dunyoning jahon taraqqiyotidan tobora ajralib borayotgani sabablarini birinchilardan bo‘lib tushirdi. U turkiy xalqlar orasida jaholatni bartaraf etish, aholini ma‘naviyat va ma‘rifat bilan ta‘minlash orqali rivojlangan davlatlar darajasiga erishish harakatini boshlab berdi. Ismoil Gasprinskiy ta‘lim tizimini isloh qilish, maktablarda dunyoviy bilimlarni o‘rganish masalasini ko‘tardi. Turkistonda musulmonlar ta‘lim tizimini yangilash maqsadida jadidlar rus millatiga mansub maktablar deb ataladigan yangi usuldagi maktablar ochdilar. Ularning paydo bo‘lishining rasmiy sanasi - 1884 yil 19 oktyabr. Shu kuni tantanali ruhda toshkentlik badavlat savdogar Said Azimboev xonadonida maktab ochildi. Uning birinchi shogirdlari mahalliy elita oilalarining farzandlari edi. 1887 yilda Samarqandda, keyin esa:

- ❖ Boshqa shaharlarda rus tilida maktab ochildi.
- ❖ Darslik va o‘quv qo‘llanmalarining yagona tizimi mavjud bo‘lmaganiga qaramay, jadidlar bu maktablar o‘quvchilarining amaliy bilimlarni egallashini ta‘minlashga intildilar.
- ❖ Yangi usuldagi maktablarda turkiy va fors tillarida o‘qish, yozish, arifmetika, tarix, geografiya, din asoslari kabi fanlar o‘quv dasturida katta o‘rin tutgan.
- ❖ Rus millatiga mansub maktablarning mahalliy aholi oldida [nufuzini oshirishga intilib](#), ularning bitiruvchilari nufuzli lavozimlarga tayinlanganda ularga ustunlik berilishini aholini ruhlantirdi.
- ❖ Shu bilan birga, hokimiyat mahalliy elita bolalari uchun bepul ta‘limni joriy etish orqali ota-onalarni ta‘limga va moliyaviy jihatdan qiziqtirmoqchi bo‘ldi.
- ❖ Hokimiyat maktablarni uslubiy ta‘minlashga ham g‘amxo‘rlik qildi.

❖ Bolalarni o'qish va yozishga o'rgatish uchun maxsus o'quv qo'llanma hamda o'qish antologiyasi nashr etildi.

Biroq bu chora-tadbirlar kutilgan natijani bermadi. Umuman olganda, rus millatiga mansub maktablarda o'quvchilar soni nisbatan kam edi. Ammo allaqachon 1903 yilda Turkistonda 102 bo'shlang'ich va 2 o'rta jadid maktabi faoliyat ko'rsatgan. Birinchi maktab bitiruvchilari Mannon Uyg'ur, Xamza, Qayum Ramazon, Oybek bo'lgan.

Samarqand viloyatida Jo'raboyev va Abduqodir AbduSho'qurov (taxallusi Shakuriy, uning maktabi "Shakuriy maktabi" nomi bilan mashhur bo'lgan) jadid maktablarining tashkil etilishi alohida e'tiborga molik voqea bo'ldi. Shakuri birinchi bo'lib o'g'il va qizlar uchun birgalikda ta'limni joriy qildi. Jadidlar yoshlarni xorijiy mamlakatlarga o'qishga yuborish tashabbusi bilan chiqdilar. Ko'pchilik hadavlat kishilar jadidlarning

Turkiston jadidlarining ma'rifiy faoliyati milliy davriy matbuot rivojida muhim rol o'ynadi. Jadidlar o'z mablag'lari hisobidan nashr etilgan gazetalar orqali yangi usul maktablarining afzalliklarini targ'ib qildilar, milliy kadrlar tayyorlash tarafdori edilar. Jadidlar davriy matbuotda ham jaholat va aqidaparastlikka, eski urf-odat va urf-odatlarga qarshi, mustamlaka Turkistonning iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotida islohotlarni amalga oshirishga qaratilgan faol ta'shviqot olib bordilar.

"Xayriya jamiyati" kabi ta'minlangan ota-onalar tarafdorlarining ta'min olinishiga, shuningdek, yoshlarning xorijiy mamlakatlarda ta'lim olishiga ko'maklashdi. Jadidlar milliy matbuot rivojiga asos solganligini ham alohida ta'kidlash lozim.[13] M.Abdurashidxonov 1906 yil "Xurshid" ("Nuroni") jurnalini chiqarishni tashkil qilgan va unga o'zi muharrirlik qilgan. Jurnal aholi o'rtasida huquqiy bilimlarni targ'ib qilgani, bu ham odamlarning milliy o'zligini anglashining yo'qsalishiga xizmat qilgan. Biroq tez orada chor amaldorlari jurnalni nashr qilishni taqiqlab qo'ydilar. Ammo 1913 yilda M.Behbudiy xususiy nashriyot va kutubxona tashkil etib, "Samarqand" gazetasi va "Oyna" ("Oyna") jurnalini chiqara boshlaydi.

Ularning sahifalarida millat va [Vatan qadr-qimmatini muammolari](#), xalq ma'rifati, insonning erkin kamol topishi masalalari yoritildi. Ushbu dolzarb maqola va materiallar odamlarni hayajonga soldi. Bunday nashrlar Rossiyaning turkiyzabon aholisi orasida keng munosabatda bo'ldi, ular Eron, Afg'oniston, Hindiston va Turkiyada ham tarqatildi.[12]

Jadid davri matbuoti sahifalarida Turkistonning iqtisodiy taraqqiyoti muammolari alohida o'rin tutdi. Bular:

- ✓ milliy sanoatni yaratish va rivojlantirish kabi muammolar;
- ✓ milliy banklarning ochilishi;
- ✓ qiShloq xo'jaligini rivojlantirish;
- ✓ ichki [va tashqi savdo](#);
- ✓ Turkistondan foydali qazilmalar va boshqa moddiy boyliklarni olib chiqishni cheklash;
- ✓ ularni joyida qayta ishlashni, viloyatdan xomashyo emas, balki tayyor mahsulotni eksport qilishni tashkil etish;
- ✓ fan va texnika yutuqlarini ishlab chiqarishga joriy etish va boshqalar.

Turkiston jadidlari, ayniqsa, ularning rahbarlari, boshqa xalqlarga dushmanlik tuyg'usi begona edi. Ular Yevropaning rus, yahudiy, arman, nemis va boshqa xalqlarining iqtisodiyot, siyosat, [madaniyat](#), fan va texnika sohalarida erishgan yutuqlari haqida katta hayrat bilan yozdilar. Ular o'z vatandoshlarini Yevropa xalqlarining tarixi, adabiyoti, madaniy yutuqlari, tili, siyosiy va huquqiy tajribasini o'rganishga chaqirdilar, yevropa madaniyatini, fan va texnika yutuqlarini o'zlashtirish va o'zlashtirish tarafdori edilar.

Turkiston jadidlari faoliyatining o'z davri uchun muhim bo'lgan yana bir sohasi teatr ijodi edi. Jadidlar teatrni g'oyaviy kurashning o'tkir quroli sifatida darhol baholadilar. 1911-yildan boshlab ular davriy matbuotda muntazam ravishda maqolalar e'lon qilib, teatrning ma'naviy-ma'rifiy ishda naqadar foydali ekanligini isbotladilar. Jadidlar milliy teatrning asosini yaratdilar. 1913 yilda Munavvarakari Abdurashidxonov tashabbusi bilan "Turon" guruhi – dramatik san'at ixlosmandlarining musulmon jamiyati tashkil etildi. 1914 yil 27 fevral Toshkentdagi Kolizyey teatri binosida ilk o'zbek milliy teatrining rasmiy ochilish marosimi bo'lib o'tdi. Munavvarqori teatr pardasini ochib, Shunday dedi: "Barchamizga ma'lumki, Shu paytgacha ona tilida teatr bo'lmagan... "teatr" so'zi aslida ular "hayot sabog'i", obodonchilik yoki "maktab" degan xonani bildiradi. buyoqlardan". [14] Teatr sahnasi xuddi oynaga o'xshaydi, unga kirgan har bir kishining ijobiy va salbiy tomonlari har tarafdin aks etadi, har kim o'zining yaxshi va yomon tomonlarini ko'radi, undan to'g'ri saboq oladi.

Ma'rifatparvarlik targ'iboti yo'nalishida turkistondagi jadidchilik harakati yetakchisi Mahmudxo'ja Behbudiy, ma'rifatparvar Abdulla Qodiriylar faol faoliyat olib bormoqdalar. Ularning "padarkush" ("Patrisit", M. Behbudiy) va "Baxtsiz Kuev" ("Baxtsiz kuyov", A. Qodiriy) pyesalari butun Turkistonda katta muvaffaqiyat qozondi. Birinchi pyesa [6] yigitning nodonligi va dangasaligi uni qanday qilib otasini

o'ldiriShga yetaklagani haqida hikoya qiladi. Asar tomoshabin e'tiborini faqat ma'rifatgina solih amallardan og'ishning oldini [oliShi mumkinligiga qaratadi](#), chunki u poklaniSh imkonini beradi. Ikkinchi asarda[14] esa mahalliy urf-odatlariga aqidaparastlik bilan rioya qilish oshiq yigitning to'yni o'tkazish uchun ko'p qarz yig'ib qo'yishiga sabab bo'liShi aytiladi. Kreditorlar tomonidan belgilangan kuni u qarzlarini to'lay olmaydi va o'jizlik tufayli o'zini va yosh xotinini o'ldiradi. Shunday qilib, milliy teatr jamiyatning ahvoli yo'naltirilgan ko'zguga aylanadi, u go'zalni ulug'laydi, jirkanch, zararli, vahshiylikni fosh qiladi. Jadid matbuoti va teatrida ko'p jihatdan alohida diniy mutaassiblar, ularning poraxo'rliqi, axloqsizligi keskin tanqid qilinadi. Jadid jurnalistlari va dramaturglari o'z ijodlarida giyohvandlik, alkogol va tamaki iste'moli, zino, buzuqlik va inson xatti-harakatlaridagi boShqa illatlarni qoralaydilar. Feodal asoslarning daxlsizligidan kelib chiqqan feodal-diniy mafkuradan farqli ravishda jadidlar Turkistonning ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida muayyan islohotlarni taklif qildilar. Shunday qilib, ular ta'limni isloh qilish talabi bilan chiqdilar, yangi usul maktablarini ochdilar, teatr truppalari tuzdilar. Jadidlar viloyat boShqaruvini isloh qiliSh, bozor munosabatlari bilan bog'liq muammolarni ko'tardilar. Ular bir tomondan Yevropa ilmiy-texnikaviy tafakkuri, [madaniyati yutuqlarini](#), iqtisodiy va ijtimoiy-siyosiy hayot me'yorlarini targ'ib qildilar. Boshqa tomondan, ular o'tmishni qayta tiklashga, shariat talablariga zid bo'lgan burjua odatlarining kirib keliShiga qandaydir tarzda qarshilik ko'rsatish istagini uyg'otishga, islom tarixiga qiziqish uyg'otishga harakat qildilar. Jadidlar dunyoviy ta'lim va bilimli mutaxassislar tayyorlash zarurligi haqida gapirar ekan, o'z fikrlarini Qur'on va hadislardan izladilar va tasdiqladilar, o'z matnlariga Turkistondagi ijtimoiy, ma'naviy va iqtisodiy taraqqiyot ehtiyojlariga javob beradigan ma'no berdilar. O'rta Osiyo ma'rifatparvarlari faoliyati ijtimoiy tafakkur tarixidagi eng yorqin sahifalardan biridir. Ularning xizmatlari shundan iboratki, ular feodal qoloqlik va chorizmning mustamlaka zulmining qorong'u davrida taraqqiyot va ijtimoiy adolat g'oyalarini targ'ib etib, milliy istiqlol ongini shakllantirganlar.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, davriy matbuot sahifalarida jadidlar, xususan, Abduqodir Shahuriyning pedagogik faoliyati nafaqat tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan, balki bugungi kun bilan hamohang bo'lgan qator muammolarni ko'tardilar. Bular shunday muammolar: jahonning rivojlangan mamlakatlari, birinchi navbatda, Yevropa ta'lim muassasalarida milliy kadrlar tayyorlash; islom dinidan Turkiston xalqlarini yo'qsak axloq, vatanparvarlik, hamjihatlik ruhida tarbiyalash vositasi sifatida foydalanish; ayollarni ijtimoiy foydali mehnatga, siyosiy va madaniy hayotga jalb

qilish uchun shart-sharoitlar yaratish; fuqarolarga ijtimoiy va milliy kelib chiqishi, dinidan qat'i nazar, keng demokratik huquq va erkinliklarni berish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Mirziyoev Sh.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. Tom I. T.: O'zbekiston NMIU, 2018. – 592 b.
2. Mirziyoev Sh.M. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. Tom II. T.: O'zbekiston NMIU, 2018. – 508 b.
3. Mirziyoev Sh.M. Oliy Majlisga murojaatnoma. T.: O'zbekiston, 2018. –
4. Dolimov U. Turkistonda jadid maktablari. T.: Universitet, 2006.
5. Hoshimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi 2 -qism darslik. T.: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston milliy kutobxonasi, 2005.
6. Hofiz Tanish Buxoriy. Abdullanoma. (Sharafnomayi Shohiy) 1- kitob. Fors tilidan S.Mirzaev tarjimasi. T.: Sharq, 1999.
7. Muhammad Ali Baljuvoni. Tarixi nofeiy. (Foydali tarix). Tojik tilidan tarjima so'z boshi va izohlar mualliflari Sh.Voxidov va Z.Choriev. T.: Akademiya, 2001.
8. Qur'oni Karim. Tarjimalar va izohlar muallifi Alouddin Mansur. 2004.
9. So'fi Olloyor. Sabot ul - ojizin. - T.: Mehnat, 1991.
10. Tarixiy xotira-ma'naviyat asosi" mavzusida Respublika ilmiynazariy anjumani materiallari. Buxoro. 2008.
11. Turkistonda menilik hareketleri re ihtilallar: 1900-1924. Osman Hoch Anisina Incelemeler. Hozirlayan Timur Kochoaglu - haarlem, sota, 2001.
12. Ta'lim ilmi hal se'adati ebediyye Altmis ikinchi baski. Itasirlayn M.Gumus Fatih. - Istanbul, 1995.
13. O'zbek pedagogikasi tarixi. Oliy o'quv yurtlari uchun qo'llanma. T.: O'qituvchi, 1997.
14. Sharipov R. Turkiston jadidchilik harakati tarixidan. –T.: O'qituvchi, 2002.